

УДК 614.1(066)(09)+616-058(066)(09)

Кафедрі соціальної медицини та охорони здоров'я національного медичного університету імені О. О. Богомольця – 90

Ф.Я. СТУПАК

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Київ, Україна

Авторське резюме

У статті висвітлюються етапи розвитку і характерні особливості діяльності кафедри, усуваються дискусійні питання щодо остаточного визначення часу заснування кафедри. Висунуті положення статті підтверджені архівними документами. Міститься матеріал про початок викладання соціальної гігієни. Зазначається, що на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира соціальна гігієна не входила до програми навчання, тому цей предмет вивчали у курсі епідеміології і санітарної статистики. Визначається внесок відомого ученого, фундатора соціальної гігієни як науки і предмета викладання, одного з перших медиків-академіків, міністра народного здоров'я та опікування О. Корчака-Чепурківського. Прослідковано діяльність керівників кафедри та їх внесок у навчальну і наукову роботу із соціальної гігієни. Показано послідовність щодо зміни назви кафедри за час її існування. Вказано навчальні предмети, напрями діяльності кафедри, якими є навчальна, навчально-методична і наукова робота, підготовка науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, консультування з медико-соціальних і статистичних питань.

Ключові слова: Київський університет, медичний інститут, кафедра, завідувач, медицина, соціальна гігієна, історія медицини.

Department of social medicine and healthcare of the O.O. Bogomolets national medical university is 90m

F.YA. STUPAK

O.O. Bogomolets national medical university, Kyiv, Ukraine

Abstract

The article highlights the stages of development and characteristics of the activities of the department, controversial issues regarding the final determination of time of department's foundation are eliminated. The advocated provisions of the article are proven by archival documents. It includes the material about the beginning of the discipline's teaching. It is mentioned that social hygiene was not included to the education course at the medical faculty of St. Volodymyr Kyiv University; therefore this discipline was a part of epidemiology and sanitation statistics. The contribution of the famous scientist, the founder of social hygiene as a science and educational course, one of the first physician-academicians, Minister of people's health and wardship O. Korchak-Chepurkivskiy is defined. The activities of the department's heads as well as their contribution to the educational and research work on social hygiene are traced. Sequence on changing name of the department at the time of its existence is shown. Educational courses, activities of the department, which are educational-methodical and scientific work, training of scientific and teaching personnel, advanced training of scientific and teaching personnel, consulting on medical-social and statistical issues are mentioned in the article.

Key words: Kyiv university, medical institute, department, head, medicine, social hygiene, history of medicine.

Постановка проблеми. У дослідженнях щодо історії вищих медичних шкіл України важливе місце належить історії окремих кафедр. Деякі з них було створено в останні роки. Однак деякі кафедри мають давню історію, насичену різними подіями, особливостями, цікавими постатями. Особливо важливо підсумувати пройдений колективами кафедр шлях свого розвитку, коли відзначається певний рубіж у вигляді круглої дати чи ювілею. Зазначене саме і є актуальним щодо кафедри соціальної медицини та охорони здоров'я НМУ, адже у 2014 р. відзначається 90 років від часу заснування кафедри.

Аналіз досліджень і публікацій. Матеріали

про становлення і розвиток кафедри соціальної медицини та охорони здоров'я Національного медичного університету імені О. О. Богомольця (НМУ) містяться в ювілейних виданнях до 150 [1] і 160 [2] -ліття навчального закладу. В останні роки виявлено нові факти з історії кафедри, проведено нові наукові дослідження. Остаточо з'ясовано конкретну дату заснування кафедри та сформульовано інші положення, які підтверджені архівними даними.

Метою дослідження стало вивчення характерних особливостей і етапів розвитку кафедри соціальної медицини та охорони здоров'я НМУ.

Виклад основного матеріалу. За статутом Київського університету (1842) було організо-

вано кафедру державного медицинознавства, де викладали гігієну і медичну поліцію. Гігієну вперше розглядали як основу санітарного нагляду (медичної поліції). На кафедрі викладали основи громадської медицини, організації медичної справи в Росії. У програмі з медичної поліції на 1849/50 навчальний рік були розділи «Попечение об общественном здоровье», «Попечение об отвращении вреда, причиняемого известного рода занятиями, ремеслами, образом жизни». Викладання на кафедрі державного медицинознавства було тісно пов'язано із соціально-гігієнічним трактуванням понять здоров'я і охорони здоров'я.

Згодом медико-соціальні питання і статистику розпочали викладати на одній із перших у Російській імперії окремій кафедрі гігієни, яка називалася кафедра гігієни, медичної поліції, медичної географії і статистики Київського університету Св. Володимира (1871). Керівник кафедри В. Субботін вважав статистичний метод одним із основних у гігієнічних дослідженнях, без статистики гігієна не досягла б рівня громадської гігієни у широкому значенні цього слова. Він також підкреслював, що для розв'язання загальних питань гігієни треба залучати й соціальні науки. У роботі «По вопросу о городской больнице» В. Субботін обґрунтував потребу в спорудженні лікарень для бідних і вказав на вплив шкідливих умов.

У 1893 р. кафедру очолив професор В. Орлов – один із організаторів Київського відділення Товариства охорони народного здоров'я. При кафедрі було організовано приват-доцентський курс із епідеміології і санітарної статистики.

У 1903 р. посаду приват-доцента із епідеміології і санітарної статистики посів керівник санітарного бюро Київської міської управи, доктор медицини О. Корчак-Чепурківський, автор медико-соціальних і статистичних досліджень. Розпочатий ним курс лекцій на медичному факультеті Київського університету відразу ж набув медико-соціального спрямування. Слід зазначити, що викладання курсів громадської гігієни було розпочате у вищих навчальних закладах немедичного профілю. У Києві такий курс викладали в 1906–1913 рр. у Комерційному інституті, який відзначався певною демократичністю щодо організації навчального процесу. У 1905 р. О. Корчак-Чепурківський опублікував програму курсу в «Трудах Общества киевских врачей». Із 1909 р. він викладав громадську гігієну також у Київському політехнічному інституті майбутнім інженерам (збереглися кошторис 1911–1912 рр. та автобіографія лектора). О. Корчак-Чепурківський враховував спеціалізацію студентів. Промислову гігієну викладав студентам, які працюватимуть на промислових підприємствах, залізничну гігієну – студентам, які ви-

вчали експлуатацію залізничних шляхів, на педагогічному відділенні викладав гігієну виховання, на комерційному відділенні (товарознавство) – гігієну харчування з практичними заняттями, на яких досліджувалися найважливіші харчові продукти. Диференційованість викладання свідчить про його універсальний гігієнічний підхід до проблем громадського здоров'я при підкресленому збереженні соціальної спрямованості. Розпочавши читати (1906) у Києві курс «Основи соціальної гігієни і громадської медицини», О. Корчак-Чепурківський започаткував викладання предмета в Україні і загалом у Російській імперії.

У плані, який склав О. Корчак-Чепурківський на 1906–1907 навчальний рік, новий курс називався «Санітарна статистика і громадська медицина», а в 1907–1908 навчальному році – «Громадська медицина і санітарна статистика». Отже, на перше місце уже поставлено громадську медицину. У програму викладання уперше впроваджено «Окремі глави з курсу соціальної гігієни, поняття про соціальну гігієну, її завдання». Весь курс складався з п'яти розділів. У першому, вступному, визначалися предмет і завдання, деякі методологічні поняття (здоров'я і хвороба, хвороби індивідуальні й соціальні). У другому розділі містилися питання щодо впливу на здоров'я біологічних і соціальних чинників. Третій розділ стосувався окремих видів захворюваності. У четвертому розділі містилися принципи боротьби із «соціальною захворюваністю»; розглядалися запобіжні, гігієнічні заходи, організація медичної допомоги і соціального забезпечення. У п'ятому розділі були спеціальні питання охорони здоров'я і санітарного законодавства. Заслугує на увагу проголошений у цьому розділі принцип загальнодоступної та безплатної медичної допомоги.

На медичному факультеті Київського університету Св. Володимира соціальна гігієна не входила до програми навчання, тому доводилося вивчати цей предмет у курсі епідеміології і санітарної статистики.

У перші радянські роки соціальну гігієну викладали на об'єднаній кафедрі загальної і соціальної гігієни. Лекції українською мовою читав професор О. Корчак-Чепурківський, російською – професор К. Добровольський. Наприкінці 1922 р. українська та російська лектури були об'єднані і кафедру очолив О. Корчак-Чепурківський.

О. Корчак-Чепурківський започаткував викладання соціальної гігієни (медицини), був Міністром народного здоров'я та опікування періоду Директорії, один з перших медиків – академік Всеукраїнської академії наук. О. Корчак-Чепурківський був Вченим секретарем Всеукраїнської академії наук, членом Всеукраїнського Центрального Виконавчого

Комітету. О. Корчак-Чепурківський досліджував питання із історії земської медицини, епідеміології і профілактики інфекційних хвороб, демографії і санітарної статистики. Розробив номенклатуру хвороб українською мовою [3], де у передмові було сказано, що вона «починала собою серію публікацій матеріалів, що стосуються української статистичної та економічної термінології» [4, с. 297]; уклав (разом з М. Галиним) перший російсько-український медичний словник.

На території України самостійні кафедри соціальної гігієни були створені у другій половині 1923 р. (Харків, Одеса). Щодо Київського медичного інституту, то це питання було дискусійним і суперечливим. Однак нині сумнівні питання усунуто. У Київському медичному інституті виконання обов'язків завідувача кафедри соціальної гігієни було доручено С. Кагану (протокол засідання бюро інституту); затвердження цього рішення виборчою комісією інституту відбулося 18 січня 1924 р. [5, арк. 26]. Цю дату у звіті про діяльність кафедри за перший рік її роботи С. Каган назвав датою юридичного заснування кафедри [6, арк. 6].

У травні 1924 р. до гігієнічної предметної комісії Київського медичного інституту С. Каган подав план і програму викладання соціальної гігієни. Лекційний курс повинен був складатися із чотирьох вступних, 21 «спорадичної» і трьох підсумкових лекцій. Вступні лекції розкривали сутність соціальної гігієни та її зв'язок із іншими, насамперед суспільними науками. Потім проводили колоквіум, студенти готували реферати, відвідували лікувально-профілактичні заклади. План і програма С. Кагана мала риси деякої непродуманості і поспішності [7, с. 55].

Першими співробітниками кафедри соціальної гігієни, яку очолив С. Каган, стали лікарі О. Гліко, Г. Влайков, Г. Гецов, С. Радченко. Колектив кафедри активно залучився до розроблення програми і методів викладання дисципліни. Крім лекцій з теоретичних питань соціальної гігієни, теорії і практики охорони здоров'я, проводилися лабораторні заняття із санітарної статистики, семінарські заняття і екскурсії до медико-санітарних закладів.

У 1929 р. професора С. Кагана призначено ректором Дніпропетровського медичного інституту і завідувачем кафедри соціальної гігієни. Тут С. Каган видав посібник із соціальної гігієни для студентів «Нариси з теорії соціальної гігієни».

Наступним завідувачем кафедри соціальної гігієни Київського медичного інституту став професор С. Радченко – відомий санітарний діяч, один із засновників санітарно-гігієнічного факультету. У 1934 р. професор С. Каган знову очолив кафедру.

30-ті роки характеризувалися подальшим

зростанням кафедри у зв'язку з організацією у 1930 р. нових факультетів і створенням нових диференційованих програм за профілем, тісною науково-методичною співпрацею кафедри з органами охорони здоров'я і науково-дослідними інститутами.

У 1941 р. кафедру соціальної гігієни перейменовано на кафедру організації охорони здоров'я, що визначило суттєві зміни навчальної програми. Провідне місце посіли проблеми теорії і практики охорони здоров'я.

У період Великої Вітчизняної війни робота кафедри під час перебування в евакуації у Челябінську була спрямована на зміцнення медико-санітарної служби тилу, вдосконалення медичної допомоги робітникам і дітям.

У післявоєнний час проводилися дослідження з проблем організації і планування медичної допомоги різним контингентам, захворюваності різних груп населення УРСР, удосконалення лікувально-профілактичної допомоги, вивчалися санітарні наслідки війни в УРСР, розроблявся перший післявоєнний план розвитку охорони здоров'я. З 1952 р. обов'язки завідувача кафедри тимчасово виконував доцент Ю. Кушнір, а з серпня 1953 р. завідувачем кафедри став доцент І. Пігіда. У 1961 р. кафедру очолив професор І. Хорош. У 1966 р. кафедру перейменовано в кафедру соціальної гігієни і організації охорони здоров'я.

У 1972 р. кафедру очолив професор О. Грандо, під керівництвом якого продовжувалися дослідження з питань організації різних видів спеціалізованої медичної допомоги населенню, створенню реабілітаційної служби в умовах міської поліклініки, удосконаленню амбулаторно-поліклінічної і стаціонарної допомоги населенню. До історії медицини О. Грандо мав особливий інтерес, наслідком чого стало створення ним Національного музею медицини України.

У 80-ті роки колектив кафедри продовжував працювати над удосконаленням амбулаторно-поліклінічної допомоги, організацією загальної диспансеризації населення і спеціалізованої медичної допомоги різним групам населення.

Кафедра приділяла значну увагу деонтологічному вихованню студентів. Протягом багатьох років на лекціях, семінарських і практичних заняттях висвітлювалися питання медичної етики, моральних основ лікарської професії. У 1988 р. вийшло друге видання книги О. Грандо «Врачебная этика и медицинская деонтология», а в 1994 р. – третє видання під назвою «Врачебная этика».

Завідувачі і викладачі кафедри брали участь у Великій Вітчизняній війні. Це професор О. Грандо, доценти І. Пігіда, Н. Маєвська, І. Макаренко. Доцент Н. Маєвська (1913–2000) була начальником медико-санітарної служби

партизанського з'єднання двічі Героя Радянського Союзу, одного із організаторів партизанського руху в Україні С. Ковпака. Н. Маєвська – автор монографії «Медична служба в партизанських загонах».

Із 1990 р. до січня 2004 р. кафедрою завідував академік НАМН України, професор Ю. Вороненко. Сьогодні професор Ю. Вороненко – ректор Київської національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика. Науковими напрямками діяльності кафедри у цей період стали дослідження медико-соціальних проблем здоров'я різних груп населення, організації спеціалізованої медичної допомоги, охорони материнства і дитинства, поліпшення репродуктивного здоров'я, вивчення історичних етапів розвитку охорони здоров'я. Згідно із рішенням Вченої ради Національного медичного університету імені О. О. Богомольця від 14 травня 1998 р. змінено назву кафедри соціальної гігієни та організації охорони здоров'я на кафедру соціальної медицини та охорони здоров'я.

Наполеглива робота колективу кафедри завершилася у 2000 р. виданням першого в Україні фундаментального підручника «Соціальна медицина та організація охорони здоров'я» для студентів вищих медичних навчальних закладів III–IV рівнів акредитації.

З січня 2004 р. завідувачем кафедри став ректор Національного медичного університету імені О. О. Богомольця, професор В. Москаленко. На кафедрі викладаються соціальна медицина та організація охорони здоров'я, біостатистика, економіка охорони здоров'я, історія медицини.

Історію медицини викладали з перших днів організації медичного факультету в Київському університеті і курс називався «Енцикло-

педія і методологія медицини». Першу лекцію прочитав 12 (24) вересня 1841 р. професор В. Караваєв. У радянський період питання історії медицини викладалися на кафедрі соціальної гігієни, але обсяг їх зменшувався, і на початку 40-х років викладалися окремі питання історії охорони здоров'я. У 1948 р. створено самостійну кафедру історії медицини, яку очолив Р. Бенюмов, але в 1959 р. її знову об'єднали з кафедрою організації охорони здоров'я. У 1971–1982 рр. при кафедрі соціальної гігієни та організації охорони здоров'я діяли курси підвищення кваліфікації керівників органів і закладів охорони здоров'я. У 1982 р. на базі цих курсів організовано самостійну кафедру – сьогодні це кафедра менеджменту.

Висновки. Отже, на основі архівних матеріалів у статті визначено конкретний час заснування кафедри соціальної гігієни Київського медичного інституту. У подальшому тепер кафедра соціальної медицини та охорони здоров'я Національного медичного університету імені О. О. Богомольця пройшла славний і складний історичний шлях розвитку. Сьогодні напрямками діяльності кафедри є навчальна, навчально-методична і наукова робота, підготовка науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів, консультування з медико-соціальних і статистичних питань науковців і організаторів охорони здоров'я. Кафедра продовжує кращі традиції минулого і на високому професійному рівні виконує поставлені перед нею завдання з підготовки медичних кадрів.

У подальших дослідженнях пропонуємо докладніше розглянути особливості викладання на кафедрі у контексті специфіки дисциплін, конкретного застосування добутих на кафедрі знань у практичній діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. 150 лет Киевскому медицинскому институту / Е.И.Гончарук, Н.Н.Зайко, И.И.Бобрик и др. – К.: Здоров'я, 1991. – 264 с.
2. 160 років Національному медичному університету імені О.О.Богомольця / Є.Г.Гончарук, А.О.Андрущук, І.І.Бобрик та ін. – К.: Століття, 2001. – 368 с.
3. Корчак-Чепурковский А. В. Номенклатура хвороб. / Корчак-Чепурковский А. В. – К., 1927. – 50 с.
4. Материалы к истории гигиены и санитарии на Украине. – К.: Гос. мед. изд. УССР, 1962. – 297 с.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 4, спр. 535.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 587.
7. Петрова З. П. К истории возникновения кафедр социальной гигиены в Украине / З. П. Петрова // Советское здравоохранение. – 1974. – № 4. – С. 53–56.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2014

REFERENCES:

1. 150 let Kievskomu meditsynskomu institutu (150 years of Kyiv medical institute). Kyiv, 1991, p. 264.
2. 160 rokiv Natsionalnomu medychnomu universytetu imeni O.O.Bogomoltsia (160 years of O.O. Bogomelets National Medical University). Kyiv, 2001, p. 368.
3. *Korchak-Chepurkovskiy A.V.* Nomenklatura khorob (Nomenclature of diseases). Kyiv, 1927, p. 50.
4. *Materialy k istorii gigiyeny i sanitarii na Ukraine* (Materials on the hygiene and sanitation history in Ukraine). Kyiv, 1962, p. 297.
5. *Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh organiv vlady ta upravlinnia Ukrainy* (TDAVOVU Ukrainy) (Cen-

tral state archive of supreme authorities and governance of Ukraine (CSASAG of Ukraine)). F. 166, d. 4, case 535.

6. TDAVOVU Ukrainy (CSASAG of Ukraine), f. 166, d.5, case 587.

7. *Petrova Z.P.* К истории возникновения кафедр социальной гигиены в Украине (To the history of emergence of the departments of social hygiene in Ukraine). *Sovetskoye zdavookhraneniye*. 1974, no.4, pp.53-56.

Ступак Федір Якович – доктор історичних наук, професор
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця
Адреса: 04055 Київ, проспект Перемоги, 34

Stupak Fedir Yakovych – doctor of historical sciences, Full Prof.
O.O. Bogomolets national medical university
Address: 34, Peremohy av., Kyiv, 04055